

TANZİMAT SONRASI OSMANLI MAHKEMELERİNDE GÖREV YAPAN YARDIMCI ADLİYE ÇALIŞANLARI

Assistant Courthouses Is Ottoman Courts After Tanzimat

Orhan DOĞAN*

Özet: Adliye sisteminin bütün boyutlarıyla daha sağlıklı işletilebilmesinde ve adaletin sağlanmasında, yardımcı adliye çalışanları son derece önemlidir. Çalışmamızda öncelikle Osmanlı mahkeme yönetim sistemi hakkında bilgiler verildikten sonra mahkemede görev yapan yardımcı yargı çalışanlarının görev tanımları, özlük hakları, eğitimleri ve çalıştıkları fiziki mekanlar incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, mahkeme yardımcı yargı çalışanlarının Osmanlı mahkeme yönetim sistemi içindeki yeri ve önemini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahkeme, yardımcı adliye çalışanı, özlük hakları, eğitim ve adli mimari.

Abstract: In order to operate the judiciary system in all dimensions and to ensure justice, auxiliary personel are extremely significant. In this study, firstly information about the Ottoman court management system is given, then the job descriptions, personal rights, training and physical places of the auxiliary personel working in the court are examined.

The aim of this study is to reveal the place and importance of auxiliary personel in Ottoman court management system.

Keywords: Court, auxiliary personel, personal rights, education and forensic architecture

* Yazı İşleri Müdürü, Sakarya Adliyesi, orhandogan77@hotmail.com

I-GİRİŞ

Tanzimat sonrası Osmanlı mahkemelerinde görev yapan yardımcı adliye çalışanları; naip, başkâtip, kâtip, mukayyid, muhızbaşı, muhızır, mübaşir, kassam, tercüman, mümeyyiz, icra muavini, hademe ve diğer yardımcı adliye çalışanlarından oluşmaktaydı.

Bu meslek gurubu, Osmanlı bürokrasinde de söz sahibi olmuş, Celalzade Mustafa, Koçi Bey, Kâtip Çelebi ve İbrahim Çallı gibi mesleği katiplikten gelme olan şahsiyetler yetiştirmiştir.

Mesleği katiplik olan Celalzade Mustafa, Divan-ı Hümayun üyesi Nişancı olarak en üst göreve gelmişti. Ayrıca tarihçi, devlet adamı Koçi Bey yazmış olduğu Koçi Bey Risalesi ile IV Murad dönemine damga vurmuş mesleği katiplikten gelme diğer bir şahsiyettir. Yazmış olduğu Cihannuma isimli eseri ile tanınan Katip Çelebi ve ressamlıkta çığır açan mahkeme katibi İbrahim Çallı, katiplikten başladıkları memuriyetlerini en yüksek seviyelere kadar çıkararak yardımcı yargı çalışanları olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra devlette beş çeşit yargı vardı: İslâm Hukuku'nu uygulayan Kadı Mahkemeleri; Batı'dan alınan hukuku uygulayan Nizamiye Mahkemeleri; salt ticaret işleriyle uğraşan Ticaret Mahkemeleri; Zimmî Cemaatlerin Mahkemeleri; Konsolosluk Mahkemeleri ve yeni gelişmeye başlayan İdarî Yargı.¹

Osmanlı Devleti'nde önceleri idare ve adliye konuları bir bütün içerisinde değerlendirilirken, 1864 yılından sonra yapılan ıslahatlar sonucu idare ve adliye konuları birbirinden ayrılmıştır. 1879'da adli teşkilatta son düzenlemeler yapılmıştır. 1879 tarihi aynı zamanda adliyeler için reform yılı olarak da nitelendirilmiştir.

Birçok kurum ve kuruluşun temeli bu tarihte atıldı. Adliye ve Mezahip Nezareti Nizamnamesi (Bugünkü Adalet Bakanlığının kuruluş kanunu), Teşkilatı Mehakim Kanunu ile adliye müfettişlikleri ve müdde-i umumilik (savcılıklar) faaliyete geçti. Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu, Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu ve İlamat-ı Hukukiyenin Suret-i İcrasına Dair Kanun yapılan yenilikler arasındaydı. Yine avukatlık ve noterlik kurumlarının kurulması ve mahkemelerde icra memuriyetleri teşkilâtının meydana getirilmesi sayılabilecek dikkate değer adımlardır.

Yargı teşkilatında yapılan ıslahatlar sonucu Şer'i kanunlara göre hüküm veren mahkemeler, eskiye oranla önemini yitirmiştir. Aynı dönemde kadıların nüfuzunun azaldığı gözlenmektedir.

Kadıların üstlenmiş olduğu adli, belediye ve mülki görevlerinden ellerinde sadece sınırlanmış bir halde yargılama yetkisi kalmıştır.

¹ Mumcu Ahmet, "Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?", Cilt: 44, Sayı:1, Ocak 1995, ss. 541-552.

Şer'i mahkemelerden sonra kadılık kurumunun da ortadan kaldırılması çok fazla uzun sürmemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında kabul edilen 430 sayılı *Tevhidi Tedrisat Kanunu* ile medreselerin kapatılması sonucu kadı yetiştirilebilecek bir eğitim kurumu kalmamıştır. Bununla birlikte aynı yıl kabul edilen 469 sayılı *Mehakimi Şer'iyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilâtına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun*'la kadılık kurumu, Türk idari ve adli teşkilatından tamamen kaldırılmıştır.²

II-OSMANLI MAHKEMELERİNDE GÖREV YAPAN YARDIMCI ADLİYE ÇALIŞANLARI

Osmanlı devletinde yargılama, İslâm Hukuku esaslarına göre yapılmaktaydı. Kadıların görev yaptıkları kaza ve illerde şer'i mahkemeler bulunmaktaydı. Kadılar şer'i mahkemelerde Hanefi mezhebine göre hüküm vermekteydiler.

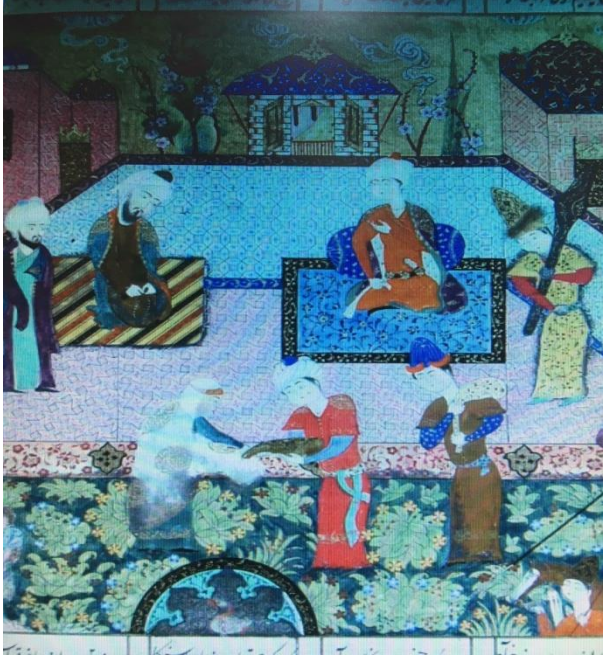
Kadılar başta nikah, evlenme, miras paylaşımı davalarını , yetimlere ait malların paylaşımı ve muhafazasını, vasi tâyini (atanması) ve görevden alınması, vasiyet yoluyla işletilen vakıfların davalarını, suç ve cinayet gibi davalar kadılar tarafından şer'i mahkemelerde hükme bağlanmaktaydı.³

Erken ve klasik dönem sonrası Osmanlı mahkemelerinde kadı görevlerini tek başına yerine getiremeyeceğinden dolayı kadıya görevleri dâhilinde, kadı vekili olan naip, mahalle imamı, subaşı, asesbaşı ve asesler, kale dizdarları, müftüler, mahkeme kâtipleri ve mübaşirler yardımcı olmaktaydı.⁴

² Anıl, Yaşar Şahin, *Osmanlı'da Kadılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.99.

³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1965, s.108.

⁴ Çağdaş, Tülin, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 30, S. 1, 2011, s. 395.

Minyatürlü El Yazmalarında Osmanlı Mahkeme Sahnesi Örneği:⁵

"Kadı ile Yaşlı Kadın" Resimde ortada kadı bağdaş kurarak oturmuş, elinde beline bağlayacağını söylediği yağlığı tutar.⁶ Karşısında elinde teşbihiyle oturan sarıklı kişi (sanık) ise boynunu eğerek onu dinler. Kadı oğlu öldürülen yaşlı kadını kendi adaletinin doğruluğu konusunda ikna etmiş, diyetini de yaşlı kadına altın vererek ödemiştir. Kadının yanında kılıç tutarak bekleyen muhızır (adliye polisi) Resimde yaşlı kadının kurulmasını istediği mahkeme önünde önde yaşlı kadın bohçasını açmış, mübaşirler sırtlandıkları altın keselerini bu bohçaya boşaltmaktadır. Sayfanın sonunda yer alan beyitte yaşlı kadının bundan sonra zal-i zer yani " altınlı kadın" (zengin) kadın lakabını aldığı belirtilir.

Tanzimat dönemi sonrası Osmanlı mahkemelerinde görev yapan yardımcı adliye çalışanları; Naib, başkâtip, kâtip, muhızır, muhızırbaşı, mübaşir, kassam, tercüman, mümeyyiz, icra muavini ve hademedden oluşmaktadır.

2.1- Naib:

Naib kelime anlamı olarak birinin yerine geçen veya birine vekalet eden,kadı yardımcısı olarak da tanımlanabilecek bir terimdir.

⁵ Tezcan, Gülsen, Ali Şiir Nevayi Hamse ve Divanlarının Resimleri: Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesindeki Örnekler, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.157.

⁶ Yağlık keten üzerine sırma veya ipek işlenmiş süslü büyük mendil, başörtüsü.

Kadı ve naipiler Osmanlı yargı sisteminin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Naib, kadıya yargılama ve diğer işlerde yardımcı olan ve kadı tarafından tayin edilen mahkeme yardımcı çalışandır.⁷

Çoğunlukla yargı çevresi geniş olan kadılar, kazalarına bağlı nahiyelere naib atamış veya buldukları mahkemede bazı ikinci dereceden işleri görevlendirdikleri naiblere yaptırmışlardır.⁸

Naibleri tayin etmek ve görevden alma yetkisi kadılara verilmiştir.

Yargı çevresi geniş olan kadılar, bölgelerinde ihtiyaç miktarı kadar naib istihdam etmekteydiler.⁹

Yargılama yetkisine sahip olmayan naibler, keşif, şahitlerin güvenilirliğinin soruşturulması, tarafların ifadelerinin alınması gibi görevleri yerine getirmekteydiler.¹⁰

Naibler görev yaptıkları kadılık yargı çevrelerinde yetkili kılınmışlardır. Örneğin Bozok (Yozgat) kadılığındaki naib sadece Bozok (Yozgat) da yetkili kılınmıştı.

2.2-Başkâtip:

Bir resmi dairede veya kuruluştaki (adliyelerde) çalışan kâtiplerden sorumlu olan ve kalem işleyişini düzenleyen görevli olarak tanımlanabilir.

Ser-kâtib, ser-küttâb gibi isimlerle anılan başkâtipler, birçok mahkemede kadı ve naipten sonra gelen en yetkili görevlilerdendir.

Başkâtibin görev ve sorumlulukları şunlardır:

1- Her türlü davacı ve davalı isimlerini defterlere kaydetmek ve olay yeri keşfini yapmak, mahkemenin gelir ve gider defterlerini tutmak.¹¹

2- Kalemlerindeki kâtipleri yetiştirmek ve onları geleceğe hazırlamak. Kullanılacak yazı türü ve muhakemede verilen kararların defterlere geçirilmesi kontrol etmek.

3- Kadı veya naiplerinin görev sürelerinin dolması, istifa etmeleri veya vefatları sonucu gibi meydana gelen çeşitli sebeplerden dolayı kadılık makamının boş kalması sonucu, mahkeme başkâtibi geçici

⁷ Cin, Halil/Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2003, s. 159

⁸ Demir, Abdullah, "Osmanlı Devletinde Kadılar ve Naipiler", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2017, s.28-37.

⁹ Demir, a.g.m., 2017, s.36.

¹⁰ Demir, a.g.m., 2017, s.37.

¹¹ Kavak, Nuri, "Osmanlı Muhakeme Sisteminde Kâtiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi", *Pamukkale Journal Of Eurasian Socioeconomic Studies* Vol 2, 2015, s.1.

süreligine mahkemeye vekâlet etmekte ve kadının bütün yetkilerini kullanmaktaydı.¹²

Örneğin, 1879 yılında yapılan düzenlemeyle Nizâmiye mahkemeleri ceza ve hukuk daireleri olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Her bir kısım bidâyet ve istinâf mahkemeleri olmak üzere iki dereceli idi. Bidâyet mahkemeleri hem basit kazalarda hem de livâ ve vilâyetlerin merkez kazalarında bulunmaktaydı. Bir başkan iki üyeden meydana gelen üyelerden birisi önceleri aynı zamanda başkâtip iken sonradan mahkemelere ayrıca başkâtip tayin edilmeye başlanmıştır. Kazalarda görev yapan başkâtipler, üyelerden birisi mahkemede bulunmadığında onun yerine görev ifâ ederlerdi.¹³

Hükkam-ı Şer ve Mahakim-i Şeriye Nizamnamesi (Kanunu) ile her mahkemede bir başkâtip ve yeteri sayıda katip ve mübaşir bulundurulması hükme bağlanmıştır.¹⁴

2.3-Kâtip

Sözlükte: Ketb, “Yazmak” fiilinden türetilmiş bir ism-i fail olan kâtip, yazı işleri ile uğraşan kimse, sekreter, yazıcı demektir.¹⁵

Kalemde çeşitli defterleri tutan, kadının verdiği hükümleri yazan Tanzimat dönemi sonrası hâkimlerin verdiği görevleri yerine getiren görevli olarak tanımlanabilir.

Osmanlı Devletinde kâtipler mesleki uğraş sahaları ile kaleme aldıkları belge türlerine göre; 1-Divan ve Babıali Kâtipleri, 2-Maliye ve Hazine Kâtipleri, 3-Defterhane Kâtipleri, 4-Şeriye kâtipleri olarak sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.¹⁶

Kadının muhakeme esnasındaki en önemli yardımcısı kâtiptir

Kâtibin görev ve sorumlulukları şunlardır:

1-Mahkemede kadının vermiş olduğu kararları defterlere yazmak. Defterlere bilgileri doğru yazmaları ve o dönemde kullanılan terimleri bilmeleri büyük önem arz etmekteydi.

2- Defter kayıtlarının düzenli ve temiz tutmak.

3- Tarafların iddia ve savunmaları ile şahitlerin ifadelerini deftere kaydetmek.

¹² Feyzioglu, Hamiyet Sezer, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s.17.

¹³ Günay, Mehmet, "Kırkağaç Bidayet Mahkemesi Kayıtları", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 12, S. 3, 2014, s.103.

¹⁴ Demir, Abdullah, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, 2010.

¹⁵ Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Katib", *DİA*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 49.

¹⁶ Kavak, a.g.m., 2015, s. 2.

4- Geçici olarak üye hâkimlik yapmak.

Örneğin 1892 tarihli Kırkağaç Bidâyet mahkemesi kayıtları göre, bazı özel durumlarda kaza mahkemelerinde kâtipler de aza olarak görev yapmaktaydılar. Bir dava esnasında mahkeme reisi “bir maslahatı için istasyona gittiğinden” yerine kâtip Osman Efendi görev yapmış, azalardan olan Kadri Efendi ise mahkeme reisi olmuştur.¹⁷

5-Hukuk mahkemelerine gelemeyecek durumda olan şahitlerin ifadelerini almak üzere evlerine gitmek ve ifadelerini kadı veya naib ile birlikte almak.¹⁸

6- Dava sahipleri tarafından mahkemeye verilen kıymetli evrakları senedat defterine kaydetmek ve defteri imzalamak.¹⁹(günümüzün kıymetli evrak defterleri)

7- Zimmet ve ilamat defterlerinin kayıtlarını tutmak.

8- Müddet-i umumilerde (Savcılıklarda) tutulan İlamat defterinde kâtip ve hademe isimleri yer almaktaydı. Mahkeme ilamını alan kişinin defteri imzalaması gerekirdi. Bu işi takip görevi de aynı zamanda kâtiplere verilmişti.²⁰

9-Mühürlü davetiye pusulalarını hazırlamak, ifadesine başvurulacak şahıs başka bir yerde ise davetiye pusulasını tebliğ olunmak üzere o yerin mahkemesine göndermek.²¹

10-Adliye Nezaretine gelen evrakları mümeyyiz tarafından yapılan düzeltmeler sonucunda temize çekerek müsteşar veya nazır onayına sunmak.²²

11- Kadının gerek hukuki, gerek malî ve mülkî idareyi ilgilendiren sorumluluklarıyla ilgili bütün işlemler ve merkezden gönderilen her türlü ferman sicil defterlerine mahkeme kâtipleri tarafından kaydedilirdi.²³

12- Osmanlı idarî teşkilatında kaza idarî yapısı esas alınarak Arap alfabesi harf sırasına göre tutulan hurufat defterleri ismi verilen yönetici sınıfa ait tayin, terfi, azil gibi atama kayıtlarını içeren defterleri

¹⁷ Günay, a.g.m., 2014.

¹⁸ Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Boğaziçi Üniveristesi Yayınları, İstanbul, s.208.

¹⁹ Demirel, a.g.e., s.208.

²⁰ Demirel, a.g.e., s.208.

²¹ Demirel, a.g.e., s.208.

²² Tural, Erkan, "II.Meşrutiyet Döneminde Adliye ve Mezahip Nezaretinde Bürokratik Reform", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 57, S.2, 2008, s.245.

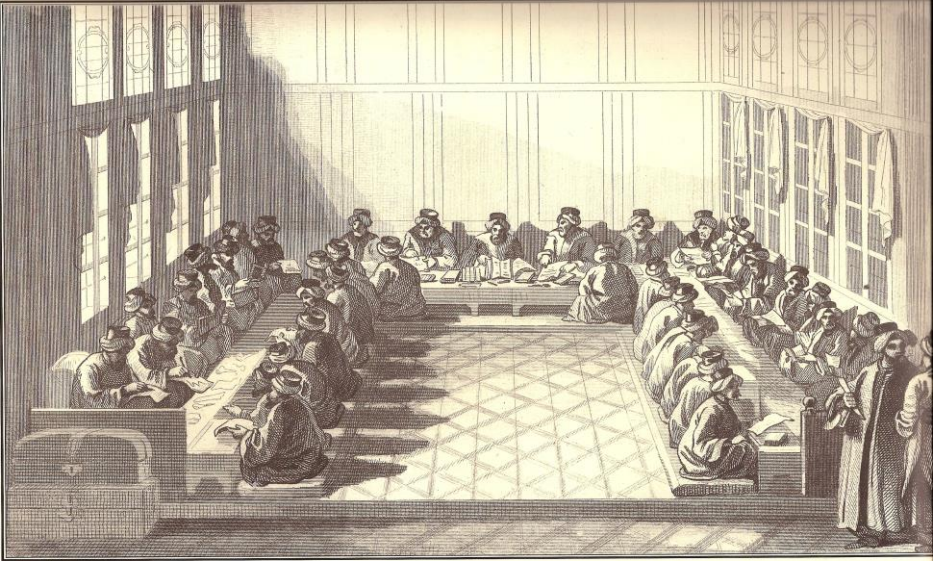
²³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1965, s. 109.

tutmak.Bu atamaların ilk başlangıç süreci kadılıklarca ve kadı arzıyla başlatıldığından kayıtları da ilgili kadılıklarda tutulmuştur.

13-(Evrakların mahzene (arşive kaldırılması) işlemlerini yerine getirmek

Mahkeme Katibi (Ekrem Buğra EKİNCİ'den)

Topkapı Sarayı Kâtipler Odası (H.Argun BOZKURT arşivinden)

2.4-Mukayyid

Kelime anlamı olarak kaydeden anlamına gelen Mukayyid, mahkemelerde görevli olan kayıt memuru olarak tanımlanabilir.²⁴

2.5-Mübaşir

Mahkemede duruşmaya girecekleri ve tanıkları çağıran, hâkimin emirlerini bildiren, kâğıtları getirip götürün görevli olarak tanımlanabilir.

Mübaşirin görev ve sorumlulukları şunlardır:

1- Mübaşirler mahkemede olduğu gibi celp ve tebliğ işlemlerini yapar, aynı zamanda mahkemenin düzen ve iltizamını sağlarlardı.

2- Mübaşir, davetiye pusulasını celp olunacak kimseye yakınlarından birine teslim edip, imzalattıktan sonra bir nüshasını mahkemeye getirmek zorundaydı.²⁵

3-Taraflara gönderilen davetiye parçalarını teslim alıp kalemde görevli katiplere iletmek.

2.6-Muhzır

Muhzır, mahkemelerde davalı ve davacıyı mahkeme huzuruna celbeden görevliye verilen isimdir.

Muhzır kelime olarak, sözlükte “huzura getiren, hazır bulunduran” anlamına gelmektedir. Günümüzün adliyelerde görev yapan adliye polisi olarak da tanımlanabilir.

Muhzır'ın görev ve sorumlulukları şunlardır²⁶:

1- Mahkeme kâtipliğine ihtiyaç duyulmayan küçük kadılıklarda da muhzır bulunmaktadır ve kitabet işini kadı ile birlikte yapmaktadır. Muhakeme sırasında mahkemedeki asayişin temini, kadılık bölgesindeki suçluların takibi, âsilerin yakalanması, soruşturmalarda yardımcı olma gibi görevleri yerine getirmek.

2- Mahkemede iç güvenliğin sağlanması, davacı, davalı veya tanıkların getirilip götürülmeleri işlerine bakmak.

3- Mahkeme kapısında beklemek, duruşmalarda yargılamayı bozacak bir olayın çıkmasını önlemek.

²⁴ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, Doğu Ltd.Şti. Matbaası, 1980, Ankara, s.812

²⁵ Demirel, a.g.m. s. 199.

²⁶ Ahıskalı, Recep, "Muhzır", *DİA*, C. 31, TDV Yay., İstanbul, 2006, s. 85.

4- Tutuklanmasına karar verilen suçluları hapisanelere teslim etmek.

2.7- Muhzırbaşı

Muhzırbaşı, muhzırların amiri olup onların gözetim ve denetiminden sorumlu olan yardımcı yargı çalışanıdır.

Muhzırbaşı özellikle başka bir yere gönderilecek suçluları gidecekleri güne değin nezarete tutma yetkisine sahipti.²⁷

Muhzırların, muhzırbaşı idaresinde icra ettikleri görevlerin hepsine birden ihzariye denir ve ihzariye gelirleri muhzırbaşına verilirdi.²⁸(Muhzırlara ödenen para, aleyhinde açılan dava sebebiyle muhzır gönderilmek suretiyle mahkemeye getirilen kişilerden alınır. Bu para muhzırın at ve araba masrafından başka yemek ve içmek gibi zaruri maddelerin karşılığını da kapsardı)

2.8-Mümeyyiz

Kâtiplerin yazdıkları yazıları inceleyip temize çeken görevliye mümeyyiz denilmektedir.

Mümeyyizın görev ve sorumlulukları şunlardır:

1-Mahkemelerde kâtiplerin yazdığı yazıları kontrol etmek.

2-Adliye Nezaretine bağlı müdürlüklerde müsved, mübeyyiz, mukayyid(kayıt memuru) gibi alt kademe kalem personellerinin yazdıkları yazıları kontrol etmek.²⁹

2.9-İcra Muavini

Mahkeme reisinin mahiyetinde bulunan icra dairesinde bir icra memuru, icra muavini ve icra mübaşiri görev yapmaktaydı.³⁰

İcra Muavinin görev ve sorumlulukları şunlardır³¹:

1- İcra işlemleri ile ilgili evrakları düzenlemek.

2- İcra işlemleri ile ilgili evrakları defterlere kaydetmek

3- Bağlı oldukları mahkeme reisinin emriyle icra işlemlerini yerine getirmek

²⁷ Sönmez, Serpil, Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s.55.

²⁸ Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul, 1983, s.573.

²⁹ Tural, a.g.m. s.244.

³⁰ Demirel, a.g.e., s.208.

³¹ Demirel, a.g.e., s.208.

2.10-Tercüman

Osmanlı Devleti çok uluslu bir devlet olduğundan kadılar bazen farklı dilleri bilmeginden mahkemede tercümanlar görevlendiriyorlardı. Mahkeme ilamlarında tercüman bulundurulursa mutlaka isimlerine yer verilir.

Örneğin Diyarbakır'da, XIX. yüzyılın başlarında Şer'î mahkemede görevli bir tercüman bulunmaktaydı.³²

2.11-Kassam

Kassâm, Arapçadaki "bölmek, taksim etmek" anlamındaki kısım mastarından türetilen ve "taksim eden, bölüştüren" manasına gelen bir kelimedir.³³

Kassam, vefat etmiş kimselerin mallarını varisleri arasında pay etmekle görevli idiler. Kassamlar, mirasla ilgili çıkan anlaşmazlıkları da çözer ve bunları bir deftere kaydederlerdi. Bu defterlere kassam defteri adı verilmiştir. Mirasla ilgili davalar Kassam Mahkemeleri'nde görülmekteydi.³⁴

Terekelerin kassamlar aracılığıyla taksim edilmesi varislerden birinin başvurması ya da hazinenin terekeye müdahale hakkı doğmasıyla gerçekleşirdi.³⁵Varislerin talebi olmadan memurların terekeyi zorla taksim etmesi yasaklanmıştı.Varislerin talepleri hâlinde ise anlaşmazlık çözüldükten sonra murisin varsa borçları muhalefetinden karşılanır, kalan miktar üzerinden harç ve vergiler alınır.³⁶

2.12-Hademe

Hademenin görev ve sorumlulukları şunlardır:

1-Duruşmalarda muhızrlara yardım etmek.

2-Duruşmalarda mahkememin saygınlığını korumak. Lüzumsuz söz ve davranışlarda bulunanları mübaşir ile birlikte uyarmak.

3- Mahzene (arşive) evrakların taşınmasında kâtibe yardım etmek.

4-Mahkeme alanı ve kalemlerini temiz tutmak.

³² Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK. Basımevi, Ankara, 1995, s.225

³³ Karakuş, Emre Sadık, "XIX.Yüzyıl Başlarında Edirne Mahkemesi ve Çalışma Düzeni", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II, I, 2018, s. 152.

³⁴ Çadircı, Musa, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997, s.90.

³⁵ Karakuş,a.g.m, s.155, 2008.

³⁶ Karakuş, a.g.m, s.155, 2008.

2.13-Şuhûdü'-l Hal

Şuhûdü'-l Hal, Kadıların bir diğer yardımcısı mahkemelerde yargılamaya bir anlamda müşahit (gözlemci) sıfatıyla katılan şühüdül-haldir. Diğer İslâm devletlerinde de varlığına şahit olduğumuz ve içlerinde zaman zaman ileri gelen hukukçuların da yer aldığı bu tür şahitler, aynı zamanda yargılamanın gözlemcileridir.³⁷

Mahkemelerde, adil karar verildiğini ve duruşmaların açıklığını tespit maksadıyla, en az iki kişi hazır bulunurdu. Bunlara şuhûdü'-l hal "hal şahitleri" adı verilirdi.

Şer'îye sicil defterlerindeki kararların altında bu şahitlerin isimlerine de yer verilirdi. Bu açıdan şuhudul hal mahkeme kararlarının gerekçesininin güçlendirilmesinde büyük bir çneme sahipti.

2.14-Diğer Görevliler:

Bu görevlilerin dışında Mekke Kadılığında, zemzem suyu dağıtmak üzere ayrıca bir saka (saka-i zemzem-i mahkeme) bulunduğu ve yine mahkemede Rahman suresinin okunmasıyla vazifeli murahhim adı verilen görevliler de bulunmakta ve mahkemede yardımcı yargı çalışanı olarak dikkat çekmekteydiler.³⁸

III-OSMANLI MAHKEMELERİNDE GÖREV YAPAN YARDIMCI ADLİYE ÇALIŞANLARININ ÖZLÜK HAKLARI

3.1 Yardımcı Adliye Çalışanlarının Atama, Terfi ve Yükselmeleri

Mahkeme kâtipleri, bağlı buldukları kadılar tarafından fıkıh, ferâiz, (bir şeyi bölüştürme, taksim etme) sakk-ı şer'î (şeri sicillerdeki yazı ve kayıtların belli bir usule göre düzenlenmesi ve sicile kaydedilmesi bir nevi düzen ve iltizamı) ve hüsn-i hatt (güzel yazı yazma sanatı) konularında sınava tutulmak suretiyle seçilmekte ve valilik tarafından münhal olan kadrolara yerleştirilmekteydiler.³⁹

Mahkeme kâtipliği babadan oğula geçmekte, kâtip vefat ettiğinde yerine varsa öncelikle oğlu atanmakta eğer oğlu yoksa başka birinin atanması söz konusu olmaktadır.⁴⁰ Bu atanma için uygun görülen kişi kadı tarafından merkeze bildirilmekte, merkezin onaylamasıyla atama işlemi gerçekleşmekteydi. Sivas Mahkemesi Başkâtibi İbrahim vefat

³⁷ Aydın, M. Akif, "Türk Hukuk Tarihçiliği", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, S.5, İstanbul, 2005, s.399.

³⁸ Cihan, Ahmet, "Bir Osmanlı Kadısının Günlüğü/Gündelik Yaşamı: (Mekke Kadısı1848)", Osmanlı Araştırmaları, S. XXIV, İstanbul, 2004, s.103-104.

³⁹ Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004, s.285.

⁴⁰ Sönmez, a.g.e., s.54.

ettiğinde yerine geçecek bir oğlu olmadığından, Mevlana Seyyid Ömer'in atanması Sivas Valisi tarafından merkeze arz edilmişti.⁴¹

Mahkemelerde görevli tüm personelin ataması (hâkim savcı sınıfı hariç) adliye nezareti tarafından yapılırdı.

Taşra mahkemelerinde görevli olan kâtip, hademe, icra memuru, mübaşir, odacı, icra muavini vb gibi adliye memuru olarak adlandırılan memurların seçimi taşra adliye encümenliğince yapılırdı.

Vilayet Adliye Encümenliği Komisyonun Oluşumu ve Görevleri⁴²: Adliye Müfettişi, İstinaf ve Bidayet Mahkemesinin Birinci ve İkinci Başkanları, Müddeti Umumi ve muavini ve Ticaret Mahkemesi Reisinden oluşurdu.

Vilayet Adliye Encümeni Komisyonu istinaf mahkemesi ile merkez vilayetin ve merkezden idare olunan kazaların

1-İstinaf ve bidayet mahkemesinde çalışacak olan kâtip, hademe, icra memuru, mübaşir, odacı, aza mülazımının (stajyer) seçimini yapmak.

2- Atama evraklarını Adliye Nezaretine tasdik edilmek üzere göndermek.

3-Personelin görevden azl edilmesi işlemlerini yürütmek,

4-Tercüme-i Hal varakalarını ivedi bir şekilde Adliye Nezaretine sunmak.

5- İstinaf ve bidayet mahkemesinde çalışacak olan kâtip, hademe, icra memuru, mübaşir, odacı, aza mülazımının tayin ve becayiş işlemlerini yapmak.

6-Personelin terfi işlemlerini yapmak. Onay için Adliye Nezaretine göndermek.

7-İzin, yıllık izin, emeklilik işlemlerini yerine getirmek. Tekaüt Sandığı (Emekli Sandığı gibi) bu sandığa iletilmek üzere emeklilik işlemlerini Adliye Nezaretine bildirmek..

8-Sicilleri, Sicili Ahval komisyonlarına göndermek gibi işlemleri yerine getirirlerdi.

Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu gereğince bidayet mahkemesi hâkimi olabilmek için zabıt kâtipliği memuriyetlerinde dört yıl çalışmış olma şartı aranırdı.⁴³

⁴¹ Sönmez, a.g.e, s.55.

⁴² Demirel, a.g.e., s.97.

⁴³ Demirel, a.g.e., s.54.

Başkâtip ve kâtipler, mahkeme kadısı ve kazadaki ileri gelenlerin uygun gördükleri kişiler arasından seçilirdi. Güzel yazı yazabilen, dürüstlüğü ile tanınan bilgili kimselerin seçilmesine dikkat edilirdi.⁴⁴

Başkâtiplerin görev sürelerine dair bir kural olmayıp, görevleri vefat edene kadar sürmekteydi.⁴⁵

Mukayyidlik müddetinin ardından kâtib-i sâlis ve kâtib-i sâni olarak mahkemede uzun müddet görev yapmış kâtipler arasından atanan başkâtipler, görev süresi yönünden herhangi bir sınırlamaya tabi değildir. Görevlerini kötüye kullanmaları veya ihmallerinden atılmazlarsa iş göremezlik veya kendi rızasıyla görevden çekilmesi gibi bir durum da olmazsa vefat hâline kadar görev başında kalabilirlerdi.

Boşalan başkâtiplik makamına uygun özelliklere sahip kâtib-i sâni payesine haiz kâtipler arasındna başkâtip atanması yoluna gidilirdi.⁴⁶

Başkâtip olabilmek için mahkemelerde uzun yıllar kâtiplik yapmış olmak ve ikinci kâtip statüsünde olmak gerekmektedir. Bu süre gerek şeriye defteri incelemeleri ve gerekse gerekse hurufat defterleri incelemelerinde kanaatimizce 20 yıl gibi bir süreye denk gelmekteydi.

Mahkemede görevli olan başkâtibin vefatı üzerine başkâtiplik vazifesinin ikinci kâtime geçtiği de Hurufat Defteri kayıtlarından anlaşılmaktadır. Örneğin Kütahya Mahkemesi'nde Başkâtip olan Feyzullah'ın vefatı ile birlikte başkâtiplik görevi mahkemenin ikinci kâtibi olan Seyyid Abdurrahman'a Zilkade 1098/Eylül-Ekim 1687 senesinde buyrulmuştur.⁴⁷

Kâtiplerin 4 sınıfa ayrıldığı, birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf ve dördüncü sınıf kâtipler oldukları maaşlarını bu derece sistemine göre aldıkları görülmektedir.⁴⁸

Adliye ve Mezahip Nezareti 1911 tarihi itibariyle adliye nezareti merkez teşkilatı kadrolarını güçlendirme yoluna gitmiştir. Maliye bütçesinin imkânları çerçevesinde 1 mümeyyiz-i sani, 4 birinci sınıf

⁴⁴ Çadırcı, a.g.e., s.88,1997.

⁴⁵ Yıldız, Pakize, Hurafat Defterlerine Göre Maraş Kazası, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, Konya, 2010.

⁴⁶ Karakuş, Emre Sadık, "XIX.Yüzyıl Başlarında Edirne Mahkemesi ve Çalışma Düzeni", Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, C. II, S .I, s. 157, 2018.

⁴⁷ Aydın, Asuman, Hurufat Defterlerine Göre Kütahya Şehri (XVIII. Yüzyıl), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2019, s.20

⁴⁸ Erkan, Tural, II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 280.

kâtip, 11 ikinci sınıf kâtip, 10 üçüncü sınıf kâtip ve 10 dördüncü sınıf kâtip kadroları için sınav ilanına çıkmıştır.⁴⁹

Her kâtip, kendi görev yaptığı mahkemenin dava ve işleriyle ilgilenir, genel itibarıyla kariyer ayırımına gidilerek her kâtibin kendi görev dairesinde ihtisaslaşması amaçlanmıştır.⁵⁰

Asıl adı “Askeri Ruznamçe Defterleri” olan Hurufat Defterleri vakıf görevlilerinin atama kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Ancak bu atamaların ilk başlangıç süreci kadılıklarca ve kadı arzıyla başlatıldığından kayıtları da ilgili kadılıklarda tutulmuştur. Bu kapsamda kayıtlarda kadının yanı sıra muhızır, kâtip gibi kadılıkta görev yapanların da kayıtları tutulmuştur. Bu kayıtlarda kadılıkta bulunan görevli adı, atama tarihi ve herhangi bir nedenle görevden ayrılması ile yerine atanan yeni görevlinin ismi ve atama tarihi geçmektedir.

Örneğin Konya Hurufat Defterlerine göre XVIII. Yüzyıl ila XIX. Yüzyılın ilk yarısında Konya mahkemesi ile ilgili tespit edilen atama sayısı 66’dır. Bu atamalardan 30’u mahkemede görev yapan kâtipler hakkında ikin 30 atamadan 25 görev tevcihi hakkında 5’i ise şikâyet konularını içermektedir. Bunlar genellikle mahkemede kâtip olarak çalışanların görev suiistimali ve görev gaspı hakkındadır. Ayrıca mahkemede en az üç kâtibin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlar birinci, ikinci ve üçüncü kâtip şeklinde sıralanmıştır.⁵¹

Muhızır, mahkemenin bulunduğu yerin ahalisi arasından özellikle daha önce bu görevi yapmış kişilerden veya bir şekilde devlet görevi almış grupların mensuplarından seçilmektedir. Muhızırları tayin ve azil yetkisi kadınlara verilmiştir. Kadı bunun için uygun gördüğü kişiyi merkeze arz eder ve tayin merkezden beratla yapılır. Diğerleri gibi padişahların cülûs zamanlarında beratları yenilenir.⁵²

Örneğin Bozok hurufat defterleri arasında 4 atama kaydında muhızıra rastlanmıştır. Bunlardan 3 tanesi Bozok Mahkemesine, 1 tanesi Sorgun Mahkemesi’ne ait kayıtlardır. 1133 numaralı defterde H. 1235/ M. 1819 tarihli atama kaydına göre Ömer adlı kişiye tecdid beratı verilmiş, aynı defterde yer alan diğer kayıta ise Ömer’in vazifesini iyi yapmaması sebebiyle Murat adlı kişiye muhızırlık vazifesinin verildiği anlaşılmıştır.⁵³

⁴⁹ Tural, a.g.t., 2006, s.280.

⁵⁰ Karakuş, a.g.m., 2008, s.162.

⁵¹ Oğur, Özcan, "Konya Hurufat Defterleri ve Mühteva Analizi (1692 - 1835 Yılları Arası)", Osmanlı Medeniyetleri Araştırma Dergisi, C. 4, S.7, 2018, s.142.

⁵² Ahıskalı, a.g.e., 2006, s. 85.

⁵³ Yancı, Ülkü, “Hurufat Defterlerine Göre Bozok”, Bozok Sempozyumu, Cilt 1, Yozgat, 2016, s.253-265.

Örneğin 19.yüzyılın başında Sivas kadılığında ise 4 kâtip, 2 muhızır ve bir muhızırbaşı görev yapmaktaydı.⁵⁴

3.2-Yardımcı Adliye Çalışanlarının İzin, Çalışma Saatleri ve Emeklilikleri

Yardımcı adliye çalışanlarının görev süreleri oldukça uzundur, çok gerekmedikçe emekli olmadıkları, ağır hasta veya iyice yaşlanmadıkça görevi bırakmadıkları, hizmet süresi olarak 50 yıldan fazla çalışan kâtipler olduğu gibi 90 yaşını geçtiği halde kâtiplik mesleğini sürdüren yardımcı yargı çalışanları vardı.⁵⁵

Arapça eski anlamına gelen tekaüt kelimesi, kavram olarak emekli, emekliye ayrılma anlamında kullanılmaktadır.

Tanzimat dönemiyle başlayan kamu çalışanlarının sosyal güvencesini tekaüt sandıkları marifetiyle sağlama geleneği, Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir.

Adliye ve diğer kurum memurları ile ilgili 1870 tarihli düzenlemeyle emeklilik konusunda Tekaüt Sandığı kurularak bu sandığa adliye personellerini maaşlarının %5 oranında kesinti yapılarak emeklilik işlemleri yürütülürdü.⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi'ne gelinceye kadar çok fazla kamu kurumu ve memur olmadığı için Cuma namazı dışında tatil yapılmazdı.

1800'lerden önceki kayıtlarda, memurların yemek veya dinlenme için öğle tatili yaptıklarına ilişkin herhangi bir ibareye rastlanılmamıştır.

Mahkeme reislerince on günü geçmeyecek şekilde sadece vilayet içinde izinli olmaları şartıyla adliye personeline izin verilebilirdi ancak vilayet dışı izin için Adliye Nezaretinden izin almak gerekmekteydi.⁵⁷

İzin dilekçesinde memurun gideceği yer, izin sebebi yerine kimin vekâlet edeceği de belirtilirdi.⁵⁸

Hastalık izin ve raporlarını Belediye Tabibinden alan adliye memurları bu raporları dilekçelerine ekleyerek çalıştıkları komisyonlara vermekteydiler.⁵⁹

⁵⁴ Sönmez, a.g.e, 2015, s.176.

⁵⁵ Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Kâtib", *DİA*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002.

⁵⁶ Demirel, a.g.e., s.120.

⁵⁷ Demirel, a.g.e., s.124.

⁵⁸ Demirel, a.g.e., s.124.

⁵⁹ Demirel, a.g.e., s.124.

Osmanlı memurlarının yıllık izinleri 1910 tarihinde uygulanmaya başlanmış ve böylece merkez ve taşrada görev yapan adliye çalışanlarına da bir ay izin verilmişti.⁶⁰

Tanzimat'a doğru ve sonra, devlet daireleri sayıca çoğalınca, Divan'ın toplanmadığı Perşembe günü öğleden sonra resmî tatil kabul edilmiş, 1836 tarihli bir düzenlemeyle Perşembeleri tatil yapan memurlar Cuma günü de namaz münasebetiyle pek verimli çalışmadığından devlet dairelerinde işlerin iki gün üst üste aksamakta olduğu görülmüş ve haftalık izin günü Perşembe'den Cuma'ya 1842 yılında alınan bir karar ile aktarılmış ve ülkemizde Pazar gününün resmî tatil günü olarak kabul edildiği 1935 yılına kadar resmî dairelerde ve devlet okullarındabu uygulama sürdürülmüştür.⁶¹

Dâhiliye Nezareti kadro hariçlerine istihdam sağlamaya yönelik adımlar atarken taşra mülki memurlarına yöre insanın ibadetlerine saygılı olması, Müslüman bir ülkede memurların Cuma namazlarını kaçırmamaları konusunda uyarılar yapmış, Nezaret bu nokta üzerinde o kadar titizlikle durmuştur ki örneğin mezhep ve din ayrımı götüğü söylenen Selanik Valisi'ne çok sert bir uyarı yazısı göndererek valiyi memurların Cuma namazına gitmelerini engellememesi için uyarmıştır.⁶²

1879 tarihli Teşkilat-ı Mehakim Kanunu ve Usul-ı Muhakamat-ı Hukukiyye Kanunda adliye memurlarının çalışma saatleri ile ilgili bilgilere ulaşmaktayız. Buna göre Nizamiye Mahkemelerinde çalışan memurların tatil günlerinin haricinde en az beş saat mahkemede çalışmaları zorunlu tutulmuştu.⁶³

Adliye ve Mezahip Nezareti Nizamname-i Dâhiliyesi 1911 tarihli değişiklik ve düzenlemelerle faaliyete geçmişti.

Adliye memurlarının günlük çalışma süresini 6 saat olarak belirleyen nizamname, çok şikayet edilen devamsızlıklar konusuna da değinerek ayda üç günden fazla işine gelmeyen memurlara Encümen-i İdare kararıyla ücret kesintisi yapılmasını da karar altına almış, mesai saatlerine itaati sağlamak adına sabah ve akşam çıkarılan devam çizelgelerini imzalamakla sorumlu tutulan Adliye memurlarının, devamsızlık halinde maaşlarından yapılacak kesintilerin 1/10'dan fazla olamayacağı da vurgulanmıştı.⁶⁴

Mesai saatleri Hilmi Paşa Kabinesi zamanında vazgeçilen zevali (alafranga) saate göre ayarlanmıştı. Buna göre memurlar öğle tatili hariç

⁶⁰ Demirel, a.g.e., s.126.

⁶¹ Demirel, a.g.e., s.126.

⁶² Tural, a.g.t., 2006, s.228.

⁶³ Demirel, a.g.e., s.117.

⁶⁴ Tural, a.g.m., 2008, s.335.

günde 7,5 saat çalışacaklardı.⁶⁵ Devamsızlıklar, sadece ücret kesintileri ile de geçiştirilmiyordu. Yıl sonunda Adliye ve Mezahip Nezareti Sicil Müdüriyeti bu devamsızlıkları hesaplayarak memurun dosyasına kaydetmektei, tayin ve terfililerde de bu devamsızlıklar göz önünde bulundurmakta görevde yükselmelerinde de bu durum yardımcı adliye çalışanları için değerlendirilmekteydi.⁶⁶

3.3-Yardımcı Adliye Çalışanlarının Maaşı

Yardımcı adliye çalışanlarının maaşları, kalem harçları ve iş sahiplerinden alınan evrak ve ilam ücretlerinden oluşmaktaydı. Bu ücretler, memurların derecelerine göre aralarında pay edilirdi.⁶⁷

Osmanlı Devlet düzeninde nakit maaş verme usulü çok sınırlı olduğundan ötürü dirlik adı altında toprakların gelirleri, görev yaptıkları süre boyunca kendilerine tahsis edilirdi. Memuriyetliğin derecesine göre devlette hizmet edenlere has, zeamet ve tımar adı altında topraklar dağıtılırdı. Kâtiplerde buldukları konum itibariyle dirliklerden faydalanırlardı.⁶⁸ Osmanlı mahkemelerinde çalışanların bir diğer gelir kaynağı ise davalardan değişik oranlarda aldıkları harçlardı. Kadı, kendi hissesini aldıktan sonra toplanan bu harcın bir kısmını mahkemede görev yapan diğer çalışanlara paylaştırdı. Sicilleri tutan kâtiplerde elde edilen gelirlerden hisselerine düşen kısmı almaktaydı. Dava konusunun çok olduğu büyük yerlerdeki mahkemelerin gelirleri fazla olduğu gibi küçük yerleşim yerlerindeki mahkemelerin de gelirleri dava sayısı az olduğundan dolayı oldukça azdı.⁶⁹

Memuriyeti Sınıfı /Sayısı Maaş (kuruş olarak)⁷⁰

Müdür 14.000

Mümeyyiz 12.000

Ketebe 11.000

Ketebe 2800

Meşrutiyet döneminde tensikat işlemleri tamamlandığında orta ve üst düzey memur maaşlarında önemli değişikliklere gidilmezken, katip maaşları; 1000, 700, 500 ve 250 kuruş olmak üzere dört sınıfa ayrılmış ve Başkatip maaşı ise 2000 ve 1500 kuruş olarak belirlenmiş ve bir kaç

⁶⁵ Tural, a.g.t., 2006, s.156.

⁶⁶ Tural, a.g.m., 2008, s.335.

⁶⁷ Yüksel, Ahmet, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18. ve 20. yüzyıllar), Osmanlı Bilimi Araştırmaları, XVI/, 2014, s.39.

⁶⁸ Kavak, a.g.e., 2015, s.4.

⁶⁹ Kavak, a.g.e., 2015, s.3.

⁷⁰ Demirel, a.g.e., s. 70.

gün sonra yapılan bir başka düzenleme ile katip maaşı; 1000, 800 ve 400 kuruş olarak tespit edilmişti.⁷¹

Düşük maaş alan mahkeme kâtiplerine sabahları ücretsiz çorba verildiği ancak 1908 tarihli düzenleme ile tasarrufa gidildiğinden bu uygulamaya son verildiğini görmekteyiz.⁷² Adliye memurlarına kurban bayramında bir maaş tutarında ikramiye verildiğine dair Türk Tarih Kurumu Başkanlığının çıkartmış olduğu 2011 tarihli bir kitapçıktan da haberdar olmaktadır.

IV-YARDIMCI ADLİYE ÇALIŞANLARININ EĞİTİMLERİ (YETİŞTİRİLMELERİ)

Osmanlı eğitim sistemi içinde kuruluşundan XIX ve XX. Yüzyıllara kadar doğrudan yardımcı adliye çalışanlarını yetiştirmek üzerine kurulmuş veya oluşturulmuş bir eğitim sistemi bulunmamaktadır.

Kâtip olması düşünülen herhangi bir aday belli bir birikime sahip olduktan sonra hangi kalem dairesinde göreve başlayacaksa orada usta-çırak usulü ile yetiştirilmek üzere yoğun bir eğitime alınır.⁷³

Genellikle kâtiplerin çocuklarından 10-12 yaş aralığında olanların eğitime alındıkları ve usta-çırak ilişkisi ile yetiştirildikleri, devrin önemli hocalarından ders aldıkları meslekleri için önemliydi.⁷⁴

Osmanlılar'da 1854 tarihinde mahkemelere kadı ve nâiblik başta olmak üzere mahkeme reisliği ve üyeliği, dava vekilliği, (avukatlık), adliye memurluğu yetiştirilmesi için Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla bir mektebin kurulmasını sağlamıştı.⁷⁵

Bu mektebin amacı fıkıh ilmini, özellikle ferâiz ve sak usulünü bilen, şer'î sahada görev yapacak hukuk adamları yetiştirmektir. Öğrenim süresi üç yıl olan ve ilk mezunlarını 1856'da veren bu mektebin adı 1885'te Mekteb-i Nüvvâb'a çevrilmiş, 1908'de burası Mekteb-i Kudât diye anılmış, bir yıl sonra da Medresetü'l-ku-dât'a dönüşmüştür.⁷⁶ Medresetü'l-kudât Nizâm-nâmesi 5 Safer 1332'de (3 Ocak 1914) yürürlüğe girmiştir.

Şeri mahkemelerin Cumhuriyetin ilanından sonra kaldırılmasıyla birlikte bu eğitim kurumu da kapatılmıştır.

⁷¹ Tural, a.g.t., 2006, s.314.

⁷² Tural, a.g.t., 2006, s.280.

⁷³ Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, 3. Baskı, s. 40.

⁷⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 40.

⁷⁵ İşpirli, Mehmet, "Naib", *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, Ankara, 2006, s. 312-313.

⁷⁶ İşpirli, a.g.m.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra nizamiye mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte bu mahkemelerde çalışacak personeli (memur, mümeyyiz, kâtip, mübaşir, icra muavini, hademe vb.) nitelikli hale getirmek için onlara mahkeme işleyişini öğretmek ve terminoloji konusunda bilgilerini artırmak üzere 1870 tarihinde Kavinin ve Nizamet Dershanesi açıldı.⁷⁷

Üniversite düzeyindeki ilk hukuk mektebi, 1874 yılında kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Sultani olmuş, ilk mezunlarını 1880 yılında vermiştir.⁷⁸

II. Meşrutiyet döneminde Selânik, Beyrut, Bağdat ve Konya'da birer hukuk mektebi açılmıştır.⁷⁹

1925-1926 ders yılında Ankara Adliye Hukuk Mektebi, öğretime 75'i yatılı 300 erkek öğrenciyle başlamıştır.⁸⁰

Günümüze kadar Ankara Hukuk Mektebinin açılması, İstanbul Hukuk Mektebi (1880) vb eğitim kuramları kurulmuş ise de bunlar hâkim ve savcı yetiştirmeye yönelik eğitim veren eğitim kurumları olmuştur.

2005 yılına kadar Adalet Bakanlığı Personel genel Müdürlüğü birim arşivlerinde yer alan ve sonrasında Devlet Arşivleri genel müdürlüğüne devredilen personel Sicil defterleri ve sicil dosyalarının incelenmesinde bazı hâkim veya müdde-i umumilerin mahkemede önce kâtip olarak göreve başladıkları sonrasında hukuk mektebinde eğitim görerek hâkim veya savcı olmuşlardır.

Örneğin 37 sicil numaralı Ahmet Nuri TÜMER 1918 yılında İnegöl Adliyesi Bidayet mahkemesi zabıt kâtibi olarak 1918 yılında memuriyet hayatına başlamış ve 1929 tarihinde Akhisar müdde-i umumisi olmuştur.⁸¹

Örnekleri çoğaltmak mümkün Adliye Vekâleti Evrak Müdürlüğü kâtibi Edip BARAN 1921 tarihinde kâtip olarak başladığı memuriyet görevinden sonra 1939 yılında Zile Sorgu hâkimi, keza Cumhuriyet döneminin ilk kadın hâkimi olan Nefise Yücekök ise 1931 yılında Ankara

⁷⁷ İhsanoğlu, Ekmelettin, "Eğitim ve Bilim" Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İRCİCA, İstanbul, 1998, s. 340.

⁷⁸ Koyuncu, Nuran, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XVI, S. 3, 2012, s. 175.

⁷⁹ Ekinci, Ekrem Buğra, "Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi", Tarih ve Medeniyet, S. 58, 1999, s. 50.

⁸⁰ Oğuzoğlu, Hüseyin Cahit, "Ankara Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşu ve İlk Yılları", Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, AÜHF Yayınları, Ankara, 1966, ss. 1-52.

⁸¹ Alper, Soner vd., "Türkiye Cumhuriyetinin İlk Hâkim ve Savcıları", Hukuk Gündemi, 2012/1, s. 8.

Adliyesi Asliye Mahkemesi kâtibi olarak başladığı memuriyet görevinde 1936 yılında Ankara Sulh hâkimi olmuştur.⁸²

V-YARDIMCI ADLİYE ÇALIŞANLARININ GÖREV YAPTIĞI FİZİKİ MEKANLAR (ADLİ MİMARİ)

Osmanlı Devlet Binalarının en önemli mimari ögesi hükümet konağı binaları olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi siyasal, toplumsal ve ekonomik modernleşme ve yenileşme hareketlerini beraberinde getirmiş, imparatorluğun hâkim olduğu kentlerin çoğunda başlatılan imar faaliyetleri ile kent mekânı, Batı modernizminin etkisinde yeniden düzenlenmeye başlamıştır. İmparatorluk genelinde, başkent İstanbul dışındaki Osmanlı taşrasında, idari merkez kavramı ve temsili yapılar, ilk defa bu dönemde ortaya çıkmıştır.⁸³

Tanzimat'la başlayan bu yeni yönetsel sistem, yeni yapı tiplerini de beraberinde getirmiştir.

XIX. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanan hükümet konağı binaları bu yeni sistemin gerektirdiği yapılardandır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan bu süreçte taşrada pek çok kamu binası inşa edilmiştir. Bu binalar arasında, devlet otoritesini ülkenin her köşesinde göstermeyi amaçlayan hükümet konakları, önemli bir yere sahiptir.⁸⁴

XIX. yüzyıla gelinceye kadar yönetim işleri için inşa edilmiş veya bu amaçla tahsis edilmiş ayrı kamu binaları yoktur. Bu döneme kadar, atanan valiler, eyalet merkezinde kendilerine ayrılan veya kendileri için kiralanmış konakta oturmuşlardır.⁸⁵

Hükümet meydanının en önemli mimari ögesi hükümet konağı binaları olmuştur. Bu konakların içinde adliye, zaptiye, umur-u nafia, ticaret ve ziraat, maarif, umur-u ecnebiye müdürlükleri, defterdarlık gibi birimler yer alıyordu.⁸⁶

Adliye çalışanlarına genellikle hükümet konaklarının giriş katları tahsis edilmiştir. Bu durum "adalet mülkün temelidir" sözünde anlam bulmuş ve zemine yakın olan yerlerde olduğundan hükümet konaklarının giriş kısmı adliyelere tahsis edilmiştir.

⁸² Soner vd, a.g.m., 2012, s.14.

⁸³ Vardar, Bayram, "Üsküp Vilayet Konağı", Bursa'da Zaman, S. 4, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2012, s.28.

⁸⁴ Yazıcı, Nurcan, "Trabzon Örneğinde Tanzimat'tan Cumhuriyete Hükümet Konağı Binaları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, Volume 1/5 Fall, 2008, s. 943.

⁸⁵ Çadircı, a.g.e, 1997, s.17.

⁸⁶ Yazıcı, a.g.m, 2008, s.947.

(Kala-i Sultaniye Hükümet Konağı 1919 Yılından Görünümü⁸⁷)

Rize kent meydanındaki Hükümet Konağı. (Nurcan Yazıcı Arşivi)

⁸⁷ Vardar, a.g.m., 2012, s.28.

KAYNAKÇA

- Ahıskalı, Recep, "Muhzır", *DİA*, C. 31, TDV Yay., İstanbul, 2006.
- Alper, Soner/Hande, Mutlu/Özge, Ünal/Sivrikaş, Barış, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Hakim ve Savcıları", *Hukuk Gündemi*, Ankara, 2012/1.
- Anıl, Yaşar Şahin, *Osmanlı'da Kadılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Aydın, Mehmet Âkif, "Türk Hukuk Tarihçiliği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.5, İstanbul, 2005,
- Aydın, Asuman, Hurufat Defterlerine Göre Kütahya Şehri (XVIII. Yüzyıl), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2019.
- Cihan, Ahmet, "Bir Osmanlı Kadısının Günlüğü/Gündelik Yaşamı: (Mekke Kadısı 1848)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, İstanbul, 2004.
- Cin, Halil/Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2003.
- Çağdaş, Tülin "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 1, 2011.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997.
- Demir, Abdullah, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, 2010.
- Demir, Abdullah, "Osmanlı Devletinde Kadılar ve Naipler", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2017, ss. 28-37.
- Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Boğaziçi Üniveristesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, Doğu Ltd.Şti. Matbaası, Ankara, 1980
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Ekinci, Ekrem Buğra, "Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi", *Tarih ve Medeniyet*, S. 58, 1999.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Günay, Mehmet, "Kırkağaç Bidayet Mahkemesi Kayıtları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 3, 2014.

İhsanoğlu, Ekmelettin, "Eğitim ve Bilim" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İRCİCA, İstanbul, 1998.

İşpirli, Mehmet, "Naib", *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, Ankara, 2006, ss.312-313.

Karakuş, Emre Sadık, "XIX.Yüzyıl Başlarında Edirne Mahkemesi ve Çalışma Düzeni", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II, I, 2018, ss. 141-174.

Kavak Nuri "Osmanlı Muhakeme Sisteminde Kâtiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi", *Pamukkale Journal Of Eurasian Socioeconomic Studies Vol 2*, 2015.

Koyuncu, Nuran, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 3, 2012.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Kâtib", *DİA*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002.

Mumcu Ahmet, "Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?", C. 44, S. 1, Ocak 1995, ss. 541-552..

Oğur, Özcan, "Konya Hurufat Defterleri ve Mühteva Analizi (1692 - 1835 Yılları Arası)", *Osmanlı Medeniyetleri Araştırma Dergisi*, C. 4, S.7, 2018.

Oğuzoğlu, Hüseyin Cahit, "Ankara Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşu ve İlk Yılları", *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1966, ss. 1-52.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul, 1983.

Sönmez, Serpil, *Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s.55.

Tezcan Gülsen, Ali Şiir Nevayi Hamse ve Divanlarının Resimleri: Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesindeki Örnekler, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Tural, Erkan, II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

Tural, Erkan, "II.Meşrutiyet Döneminde Adliye ve Mezahip Nezaretinde Bürokratik Reform", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 57, S.2, 2008, ss. 223-252.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara,1965.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, 3. Baskı.

Vardar, Bayram, "Üsküp Vilayet Konağı", *Bursa'da Zaman*, S. 4, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2012, s.28.

Yancı, Ülkü “Hurufat Defterlerine Göre Bozok”, *Bozok Sempozyumu*, Cilt 1, Yozgat, 2016, ss.253-265.

Yazıcı, Nurcan, "Trabzon Örneğinde Tanzimat'tan Cumhuriyete Hükümet Konağı Binaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Volume 1/5 Fall, 2008.

Yıldız, Pakize, Hurufat Defterlerine Göre Maraş Kazası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, Konya, 2010.

Yüksel, Ahmet, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18. ve 20. yüzyıllar), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVI, 2014, ss.19-49.

Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK. Basımevi, Ankara, 1995.